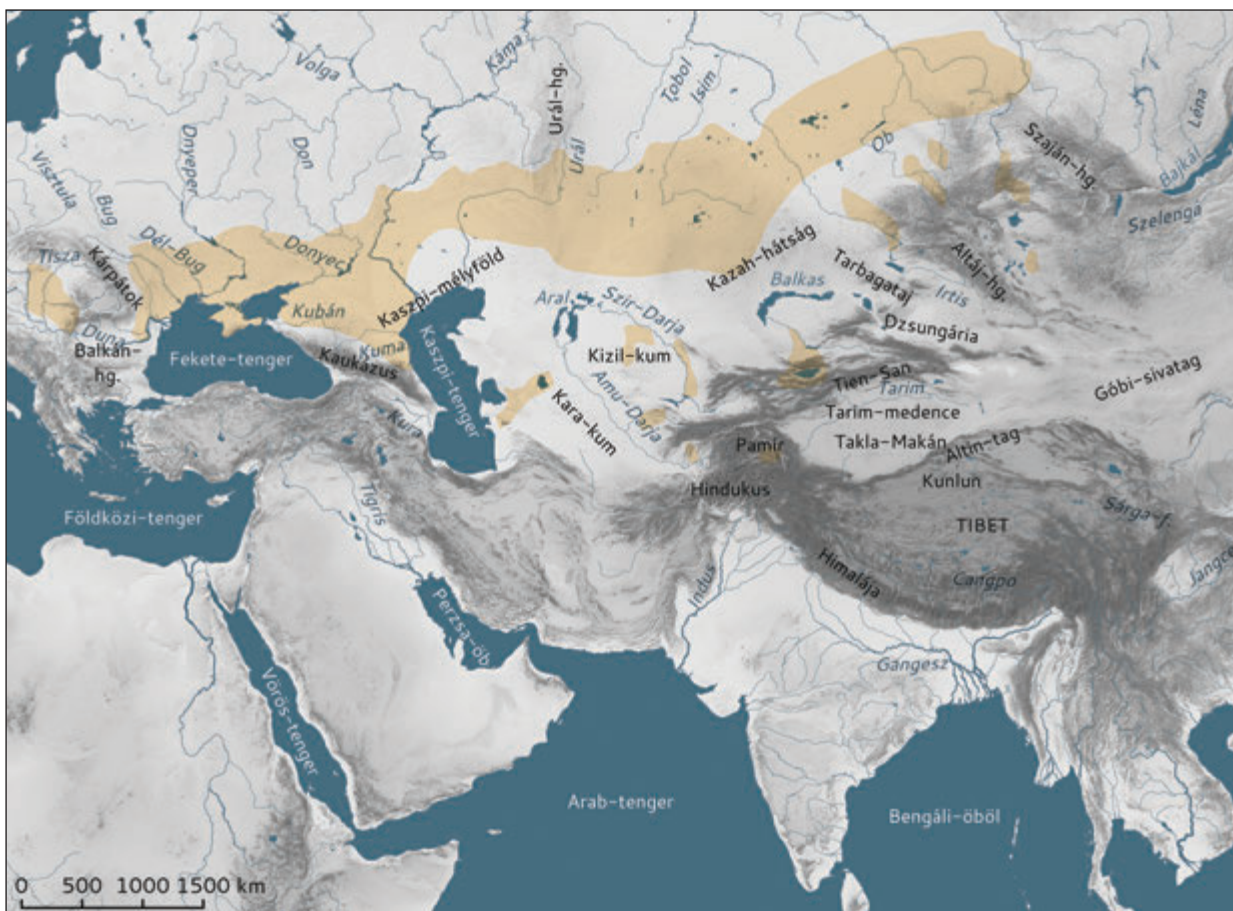

I BEVEZETŐ

Az eurázsiai sztyeppe urai évszázadokon, sőt évezredekken keresztül iráni nyelvű népek voltak. Később a sztyeppéről bevándorló – jóllehet a helyben talált magaskultúrák hordozóival összeolvadó – irániak uralma alá került Közép-Ázsia is és Belső-Ázsia egy része, olyannyira, hogy a görögök és rómaiak legrettegettebb ellenfeleivé váltak (1. kép). A sztyeppelakók több hullámban (a rézkor vége – bronzkor elejétől a mongol invázió koráig) eljutottak egészen a Duna völgyéig.

A római császárkor legjelentősebb barbár lakossága a Kárpát-medencében egy iráni nép – a szarmata – volt. Szokatlanul sűrűn megtelepedve az Alföldön, több mint négy évszázadon keresztül laktak a szarmaták a mai Magyarország, Szerbia és Románia területén. Nagy szomszédjuknak, a Római Birodalomnak gyakran törtek borsot az orra alá. A II. század végén a barbárok egyik legnagyobb Róma-ellenes európai háborúja során a filozófus császár, Marcus Aurelius elhatározta, hogy kiirtja őket – írmajuk se maradjon –, de terve persze nem vált valóra. A Kárpát-medencei szarmaták népe továbbra is a térség meghatározó eleme maradt.

A Római Birodalom lehanyatlásával, a hunok hódításával egy akkora létszámú népesség, mint amilyen az alföldi szarmaták voltak, nem tűnhetett el. Ez a kérdés ma még alaposabb vizsgálatot kíván, valójában keveset tudunk az V. századi, illetve a még későbbi viselt dolgaikról. A források egy-egy szórványos adata és az utóbbi idők néhány új régészeti lelete azonban árulkodó jel, hogy nem lenne haszontalan az ún.

1. kép • Az iráni nomád kultúrák elterjedése a szkíta/szarmata időszakban az eurázsiai sztyeppén

„továbbélő” szarmaták keresése az őket követő – gepida, langobárd, avar, magyar – népek hagyatékában. Az újabb kutatások alapján egyre inkább úgy tűnik, hogy az irániaknak – akikhez a szarmaták is tartoztak – fontos szerepe volt a honfoglaló magyarok hitvilágának, művészetének stb. formálódásában.

Ha pedig egész Európára kitekintünk, azt látjuk, hogy mind többen felvetik annak lehetőségét, hogy a középkori lovagi kultúra kialakításában is szerepet játszottak a szarmaták.

Mindezek ellenére mind Magyarországon, mind általában Európában a nagyközönség és a szakemberek ismeretanyaga a szarmatákról egyaránt igen felületes. Jellemző, hogy még egy olyan nagyszabású összefoglaló mű, mint az 1984-ben megjelent Magyarország története is hallgat róluk.¹ Ha a fenti tényeket figyelembe vesszük, joggal állapíthatjuk meg, hogy kutatásukat hazánkban méltánytalanul hanyagolták el. Sajátos módon nem sokkal jobb a helyzet a nemzetközi régészettudományban sem. 1899-ben a szarmatákkal/alánokkal foglalkozó egyik legjelentősebb tudós megjegyezte, hogy a német archeológia alig-alig veszi figyelembe e népek jelentőségét.² A helyzet az elmúlt több mint 100 esztendő alatt mit sem változott. Az európai régészet- és történettudomány (az orosz és ukrán kivételével) még mindig vészesen elhanyagolja a szarmata kutatást. Sokan ma is Tadeusz Sulimirski³ kötetét idézik alapvető munkaként, mely annak idején a maga nemében jó összefoglaló volt, ám az elmúlt fél évszázad során alaposan túlhaladottá vált. Történetek ugyan kísérletek újabb összefoglalásokra,⁴ de ezek csak nagyon szűk körben ismertek. A Kárpát-medencei szarmatákra vonatkozó források Alföldi András által adott kritikai elemzése máig alapvető,⁵ de ez nem pótolhatja a sztyeppei történetre és a szarmaták „utóéletére” vonatkozó művek hiányát és még kevésbé helyettesítheti a megszorodott régészeti leletanyag alapján felvázolható képet.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy megérett az idő a sztyeppei iráni népek több ezer éves történetéről rendelkezésünkre álló adatok felvázolására. Ennek első fejezete megszületett Makkay János tollából.⁶ A jelen kötetben mi ennek a hosszú történetnek csupán egy másik – kis – szeletével kívánunk foglalkozni: nevezetesen a szarmatákkal, illetve Sarmatiával, remélve azonban, hogy a közeljövőben sor kerülhet az itt mellőzött időszakokról és népekről szerzett ismereteink összefoglalására. A szarmaták történetének gyökerei a távoli múltba (Kr. e. IX. század) és messzi területre (az eurázsiai sztyeppére, olykor egészen a kínai határig) vezetnek vissza. A hangsúlyt igyekeztünk a Kárpát-medencei történésekre és leletekre helyezni.

A könyv, amelyet most kezébe vett az Olvasó, több évtizedes munkánk eredménye. Óhatatlan, hogy bizonyos részei elavultak, hiszen a szöveg jelentős részét 2005-ben fejeztük be. Azóta számtalan kiegészítéssel, javítással frissítettük. Az évek folyamán beleírtuk mindazt, amit sikerült megtudnunk a szarmatákról vaskori etnogenezisüktől kezdve egészen középkori utóéletükig. A „sikerült megtudnunk”-ban benne foglaltatik a könyvtári munka, a múzeumi raktárakban zajlott ismerkedés a tárgyakkal Magyarországon, Oroszországban, Ukrajnában, Moldovában, Kazahsztánban; továbbá benne vannak más, hazai és külföldi utazások, konferenciák – Novoszibirszktől Párizsig – és nem utolsósorban az Alföld különböző régióiban végzett saját ásatásaink és azok feldolgozása (ezen belül adatbázis-építés a sírleletekből). Az anyag mennyisége miatt az első kötetbe csak a történeti-régészeti fejezetek fértek bele. Mindaz, ami szorosan nem tartozik a fenti témakörhöz és csak érintőlegesen foglalkozunk vele a jelenlegi könyvben – társadalom, gazdaság, kereskedelem, hitvilág, viselet, fegyverzet, települések stb. –, egy következő kötet tárgyai lesznek, amelyen jelenleg is dolgozunk.

¹ MAGYARORSZÁG 1984.

² KULAKOVSKIJ 2000. 44.

³ SULIMIRSKI 1970.

⁴ pl. LEBEDYNSKY 2002., KOUZNETSOV–LEBEDYNSKY 2005.

⁵ ALFÖLDI 1942., mely sok tekintetben Carl Patsch munkáira támaszkodik.

⁶ MAKKAY 1998., mely korábban megjelent kötetének alaposan kibővített változata.

A monográfia csaknem ugyanezzel a tartalommal nagyjából egy évvel ezelőtt megjelent angolul a mainzi Römisch-Germanisches Zentralmuseum kiadásában,⁷ ugyanezen intézmény és vezetője, Falko Daim jóvoltából, valamint Dieter Quast mainzi és Claus von Carnap-Bornheim schleswigi kollégánk/barátunk hathatós támogatásával. Itt köszönjük meg Fodor Istvánnak, a sztyeppei és Gabler Dénesnek, a Kárpát-medencei fejezet lektorának értékes megjegyzéseit és javaslatait.

Hosszú lenne mindazok felsorolása, akik munkánkat segítették. Készséges és önzetlen támogatásukat köszönjük! A szövegben a megfelelő helyeken természetesen név szerint utalunk azokra a kollégákra, akik rendelkezésünkre bocsátották kéziratban lévő írásaikat vagy fotóikat, megmutatták közöletlen leleteiket, tanácsokkal, ötletekkel bátorítottak, a latin, illetve görög szövegek értelmezésében segítettek, rajzoltak, fotóztak vagy más módon járultak hozzá a munka elkészültéhez.

Az illusztrációs anyagot magunk készítettük elő a kiadáshoz a térképek kivételével, melyeket Toldi Zoltánnak köszönünk.⁸

Szarmata kutatásainkat, melyek e kötet alapját jelentették, az OTKA, illetve NKFI K32778, K104980, K124944 számú pályázatai nagymértékben segítették.

⁷ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2017A.

⁸ A térképek a QGIS nyílt forráskódú, szabad térinformatikai szoftverrel készültek (<https://qgis.org>). Az alaptérképek a <http://www.naturalearthdata.com/downloads/10m-physical-vectors/> (vektoros állományok: folyók, tavak, tengerek, földrajzi helyek, államhatárok), illetve a <http://www.naturalearthdata.com/downloads/10m-raster-data/> (a raszteres állomány: domborzat) alapján készültek. Az antik városok pontos helymeghatározásához segítségül szolgált a <https://pleiades.stoa.org/downloads> weblap. A római kori útrekonstrukciókat a <https://darmc.harvard.edu/data-availability> alapján adtuk.